

İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti, Tanımı ve Genel Hatlarıyla Tarihsel Süreci

MEHMET EMİN YURT^a

Öz: Başlıca Kur'ân ilimlerinden olan İ'câz, III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren üzerinde önemle durulan bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilim, “Kur'ân'ın Allah kelâmı olup olmaması” gibi temel bir meseleyi merkeze almaktadır. Bu mesele ise nübüvvetin en başından itibaren, “Kur'ân'ın bir beşer sözü olarak peygambere ait olabileceği, Allah kelâmı olamayacağı” şeklinde, müşrikler tarafından sıklıkla gündeme getirilmiş iddiaların başında gelmektedir. Dolayısıyla İ'câzu'l-Kur'ân konusu, her ne kadar sonraki asırlarda bir ilim hüviyetinde ortaya çıkmış olsa da onun temel dinamiklerini oluşturan esas argümanların kaynağını, vahyin başlangıcına kadar götürmek mümkündür. Bu ilim, esas aldığı temel meselelerin öneminden ötürü, başlangıcından günümüze kadar âlimlerin ilgi odağı olmuş ve bu konuda pek çok görüş ortaya konulmuştur. Biz de bu çalışmamızda, öncelikle meselenin mahiyeti, dayandığı temel argümanları izah edecek ve bu konuda beyân edilen görüşlerden bazılarını genel hatlarıyla açıklamaya gayret edeceğiz. Bu çalışmanın, i'câz konusunda akademik çalışma yapmak isteyenlere bir zemin sunmasını, ayrıca bu konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere de fayda sağlamasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, i'câz, tehaddî, sarfe, belâgat, fesâhat.

^a Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
neml88@hotmail.com

The Nature of Science of Ijaz al-Quran, Its Definition and Baselines of Its Historical Process

MEHMET EMİN YURT

Abstract: As one of the main sciences of Quran, ijaz has emerged in the beginning of 3rdAH/9th AD century as an important subject. This science puts that question to the center: “is the Quran word of God or not?” From the very beginning of prophethood of Muhammad, this issue frequently asked by polytheists because one of their main arguments was that “because the prophet is a human the Quran could only be word of a human, that is why, it cannot be word of God.” Therefore, even though the subject of ijaz-ul Quran has emerged as a form of science in the later centuries, it is possible to trace its main dynamics back to the beginning of the revelation. Because the importance of this science’s main issues, from its beginning to today it was center of attraction of scholars, and numerous views have emerged on this subject. In this study, primarily, we are going to try to clarify subject’s nature and its main arguments, and we are going to explain some previous views on this issue without going into detail. We hope this study set the stage for who wants to do academic researches on ijaz, and we also hope it will help to researchers who want to be informed in this issue.

Keywords: Quran, ijaz, tahaddi, sarfe, balaghat, fasahat.

Giriş: İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti

Kur'ân'ın i'câzı demek, onun Allah kelamı olması demektir. İ'câz konusu etrafında dönüp dolaşan fikir ve düşüncelerin mihverindeki esas öz budur. Dolayısıyla, bu konuda söz ne kadar uzarsa uzasin, ne kadar farklı fikir, düşünce ve teori ortaya atılırsa atılsın, nihaî noktada sorulan soru şu olacaktır; *Kur'ân, Allah kelamı mıdır yoksa bir beşer olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü müdür?*

Kur'ân'ın i'câzının onun belâgatinde ve fesâhatinde olduğu, lafzında veya manasında hiçbir tenâkuz ve çelişki taşımadığı, gaybî haberler ihtiva ettiği veya Hz. Muhammed'in (s.a.v.) asla yalan söylemeyecek yüksek bir şahsiyete sahip olduğu ve bunun da Kur'ân'ın i'câzına ayrıca bir delil teşkil ettiği şeklinde ileri sürülen pek çok görüş ve düşüncenin temelinde, bu ve benzeri sorulara doğru cevabı vermek ve böylece Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu hakikatini ortaya koymak olmuştur.

Esas gaye Kur'ân'ın Allah kelamı olup olmadığını ortaya koymak olunca, bu konunun vahyin başlangıcından itibaren gündeme geldiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Kur'ân'a iman edenler olduğu gibi, inkâr edenler de olmuş ve inkârcıların en çok öne sürdüğü iddialar ise Kur'ân'ın “*sibir*”,¹ “*eskilerin masalları*”,² “*şair*”³ veya *kâbin sözü*”⁴ olduğu şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tür şüphe, tereddüt ve iddiaların sürüp gitmesi üzerine tehattî ayetleri nazil olmuştur.

Tehaddî bağlamında inen ayetlerin muhtevasına bakılınca, muhatapların zihnindeki bu tür şüphelerin izale edilmek istendiğini müşahede etmek mümkündür. Dolayısıyla kelime manası “*benzerini getirmek noktasında meydan okumak*” olan tehattî kavramı, yaratıcı ile kul arasında bir boy ölçüşme, karşılıklı atışma veya bilinen tarzda bir meydan okumayı ifade etmez. Bu tarz bir tevehhüm, açık bir yanılıdır. Yapılan tehattîlerden maksat, yaratıcıdan yaratılmışlara “*Kur'ân'm ilâhî bir kaynaktan gelip gelmediğini test etme*” imkânı ve yolu sunmaktır. Şayet bu Kur'ân, bir beşer sözü ise, herhangi bir beşer de, ya onun benzerini ya da daha üstün olanını getirmeye muktedir olacaktır. Ancak, hiç kimse

¹ Müddessir, 74/24.

² En'âm, 6/25.

³ Hakka, 69/41.

⁴ Hakka, 69/42.

Kur'an'ın bir benzerini getiremeyince, onun mucizeliği, yani Allah kelamı olduğu sabit olmuş ve tartışmanın yönü başka mecraya kaymıştır. Artık Kur'an'ın i'câzının onun hangi yönünde olduğu sorgulanmaya başlanmıştır.

Kur'an'ın i'câzını, *“Yüce Allah'ın, ona muaraza yapılmasını engellemiş olmasına bağlayan”* sarfe teorisi, meselenin özünü kavramaktan ve yansıtmaktan uzaktır. Çünkü işin özünde, yaratıcı ve kulları arasında bir boy ölçüşme olmadığı gibi, iman etmiş kişilerin zihinlerinde, Allah'ın kelamı olduğunu bildikleri bir sözle, bilerek ve isteyerek atışmak ve ona üstün gelmek şeklinde bir niyet beyanı da olmamıştır. Tarih boyunca hiçbir müttaki Müslümanın böyle bir teşebbüse girdiği de vaki olmamıştır. Kur'an'ın ilâhî bir söz olduğunu hissedenler, zaten iman etmekte; bu hususta doğrudan inkâr edenler veya şüphe içinde olanlar ise kendilerinin ilgi alanına giren ölçüde değişik tepkiler vermeye veya tamamen ilgisiz kalmaya devam etmişlerdir. Kur'an'a muarazada bulunmak isteyenler olmuşsa da, bu kişilerden, *“Ben muarazada bulunmak istiyorum ama hariçten bir kuvvetin bana engel olduğunu hissediyorum”* şeklinde şikâyet veya iddialar sadır olmamıştır.

Sarfe haricinde kalan diğer i'câz görüşlerine gelince, malumdur ki tarih boyunca bu konuyla alakalı olarak pek çok görüş beyân edilmiştir. Her ne kadar tehattî ayetlerinde Kur'an'ın hangi yönü merkeze alınarak meydan okunduğu beyân edilmemişse de nübüvvet dönemindeki tehattîlerin Kur'an'ın dil ve mana özellikleri çerçevesinde onun belâgat ve fesâhati noktasında odaklandığı aşikârdır. Çünkü Kur'an Allah kelâmı olarak bir dil mucizesidir. Ancak onun i'câzını sadece bu alana hasretmek isabetli olmayacaktır. Çünkü Allah kelâmı olan bir sözün, şüphesiz her yönüyle bir i'câz özelliği taşıyabileceği malumdur.

Keza sonraki dönemlerde çok sayıda kitlelerin İslam'a girmesiyle Arapların zamanla fasih Arapçanın dil inceliklerini yitirmesi ve bunun sonucunda da Kur'an'ın belâgat ve fesâhat özelliklerinin ilk dönemlerdeki gibi anlaşılmasının mümkün olmadığı şeklinde ifade edilen görüşler de gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Nitekim tarih boyunca pek çok âlim, kendi alanıyla alakalı hususlarda ve içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına, Kur'an'a her müracaat ettiğinde, onun kelime ve satır aralarında saklı bulunan nice sırlara mut-

tali olmuş ve Kur'an'ın mucizeliği her asırda müşahede edilmiştir. Çünkü Kur'an'ın sahip olduğu belâgat ve fesâhat, sadece şaşaalı söz ve edebiyat sanatlarından mürekkebe olmayıp, onun her sayfasında, içinde bulunduğu çağın muktezay-ı haline uygun düşen hükümler bulmak mümkün olmuştur. Bazıları bu durumu, “Kur'an'ın az sözle çok şey anlatması (îcâz) veya pek çok ilim ibtîva etmesi” şeklinde farklı bir icâz yönü olarak formüle etse de asıl mesele başkadır.

Cahiliye döneminde belâgat ve fesâhat her ne kadar en üst seviyede olsa da, taşıdığı değerler, ağırlıklı olarak dünyevî ve nefsanîydi. Zahirin, her türlü edebî sanatla bezeli bu belâgat ve fesâhatin özünü teşkil eden hayat tarzı, ağırlıklı olarak “şarap, kadın, gösterişe dayalı cömertlik ve kabile onurunu önceleyen savaş yiğitlikleri” gibi dünyevî arzu ve dürtülerden müteşekkildi. Şiir olsun veya nesir olsun bir edebî eser, içinden çıktığı toplumun değer yargılarını yansıtır. Yansıtmak zorundadır. Aksi takdirde gerçeklik zeminini kaybeder ve ilgisiz kalır. Cahiliye toplumunun edebiyatı da böyleydi. Onların hayat tarzlarını ve toplumsal değerlerini üstün bir belâgat ve fesâhatle ifade etmekteydi. Bu mahiyetteki bir edebiyata karşı, Kur'an'ın ortaya koyduğu edebiyat, aynı toplumun söz ve terkiplerini daha üst bir seviyede kullanmış, ancak Kur'an edebiyatının özünü tevhid, adalet ve hikmetle dolu olan bir dünya görüşü teşkil etmiştir.

Bu noktada meseleyi daha iyi anlamak için Kur'an'ın sahip olduğu belâgat ve fesâhati iki kısma ayırıp yeniden tahlil etmek gerektiği kanaatindeyiz.

1) Teorik Belâgat ve Fesâhat

Herkeşçe bilinen ve bir edebiyat kavramı olarak mananın belâgati ve lafzın fesâhati. Bu iki kavram, esas itibarıyla teoriktirler. Bu yönüyle Kur'an'ın her bir sözü ve cümlesi edebî yönden mana olarak “muktezâyı hale uygun olup belîğdir, lafız yönüyle de her türlü dil kusurundan ve ayıbından uzak olup fasîhtir.” Bu durum, dün olduğu gibi bugün de böyledir. Kur'an, nazil olduğu günden beri aslı hüviyetini muhafaza ettiğinden, onun belâgat ve fesâhati de mahfûz kalmıştır.

2) Pratik (Fıllî) Belâgat ve Fesâhat

Teorik belâgat ve fesâhatin maddî söz ve terkiplerinin üzerinden

taşınıp gelen ve sadece mana ve lafız olarak kalmayıp, o mana ve lafızların, toplumsal hayatın temel gereksinimlerini muhatap alan, Kur'ânî kavram ve değerlerin sahip olduğu fiilî belâgat ve fesâhattir. Buna amelî belâgat ve fesâhat da diyebiliriz.

Daha açık bir ifadeyle söylenecek olursa, Kur'ân'ın hükümleri ve bu hükümlerin gerekleri, toplumsal hayatın ihtiyaçlarına cevap verip verememe, problemleri çözüp çözememe noktasında, manaları yönüyle “muktezayı hale tam olarak uygun olup fiilen belîğdir. Yerli yerindedir. Sadece sözde ve zihinde kalarak, dil zevkine hitap eden bir belâgat değildir. Uygulanabilen ve uygulandığında da çözüm üreten bir belâgattir.” Lafızlarının fesâhati ise; hükümlerinin, toplumun bütün kesimlerince ve herkesin kendi bilgi düzeyince rahatça anlaşılabilen bir açıklıktadır. Anlaşılabilir bir niteliktedir. Özellikle aslî ve zarurât-ı diniyye türündeki ana hükümleri yönüyle toplumun her tabakasından insanlar tarafından rahatça anlaşılacak kadar “her türlü lafız kusurağundan ve ayıbından uzak olup fasihtir. Bu fesâhat de sözde bir fesâhat değil, zihinleri aydınlatan ve gönüllere huzur veren, yani neticeleri hissedilen fiilî bir fesâhattir.”

Kur'ân'ın sahip olduğu belâgat ve fesâhati, “teorik ve pratik (fiilî)” şeklinde ikiye ayırmamızın nedeni şudur; Malumdur ki Kur'ân, o günkü muhataplarının diliyle nazil oldu. Muhatapları ise, belâgat ve fesâhatte zirveye çıkmış kimselerdi. Buna rağmen, Kur'ân'ın meydan okumalarına bir cevap veremediler. Muhataplar, Kur'ân'ı anlıyorlar, onun kelime ve terkiplerini bilip tanıyorlardı. Bunun daha da ötesinde, bu lafızlarla örülen ve düzenli bir şekilde gelişen yeni bir değerler sisteminin oluştuğunu hissedebiliyorlardı. Bu yeni düşünce sisteminin, onların kronikleşmiş toplumsal sorunlarına çözüm getirdiğini de müşahede edebiliyorlardı. İşte kendi öz kelime ve terkiplerinin üzerinden inşa olunan bu “dünya görüşüne” rakip olabilecek veya ona alternatif olabilecek “farklı ve yeni bir yaşam tarzı” sunamıyorlardı.

Kur'ân, kendine has belâgat ve fesâhatle oluşturmuş olduğu bu yeni hayat tarzının tarihsel alt yapısını, insanlığın başlangıcına kadar uzanan bir derinliğe götürüp, o günden nazil olduğu güne kadar, yaşanmış olan tüm insanî tecrübelerin birikimini, nübüvvet esasından farklı bir paradigmayla nazara vermekteydi. Bununla da kalma-

yıp, bu tarihsel mirasın kahramanları olan peygamberlere iman edilmesini zorunlu, yaşananları da ibret alınması zarurî birer esas ve olgu olarak takdim etmekteydi. Böylece tüm insanlık tarihinin yaşanmış tecrübe ve birikimlerinden müteşekkil bir temel yapı ile muhataplarının karşısına çıkmaktaydı. Cahiliye döneminin savaş, baskın ve talanlara dayalı menkıbeleri, Kur'an'ın nazara vermiş olduğu bu tarihsel paradigma karşısında çok yerel, yöresel ve cılız kalmaktaydı.

Dolayısıyla, buradaki mücadele, sadece iki farklı edebî ürünün mücadelesinden ziyade, iki farklı dünya görüşünün dil ve edebiyat, belâgat ve fesâhat üzerinden savaşa tutuşmasıydı. Dil, terkip ve sanat aynı; ulaşılmak istenen gaye ise farklıydı. Bir kadının veya bir atın güzelliğini tasvir etmek için kullanılan kelime ve terkipler, Kur'an tarafından zamanı ve mekânı aşan değerlerin tasvirinde kullanılınca, muhataplar onunla mücadelede her yönüyle acziyete düşmekteydi. Ortada, kuru bir söz düellosu değil, söz üzerinden farklı dünya görüşlerinin mücadelesi vardı. Dünyevî arzu ve dürtülerin, manevî değerler karşısında sönük, süflî ve zayıf kalacağı aşikârdır. Cahiliye dönemi muhataplarının, Kur'an'ın tehditleri karşısında çaresiz kalmalarının sebebi de aslında budur. Kur'an'a nazire yapmayı bırakıp savaşa yönelmelerinin temelinde, bu aciziyet ve çaresizlik duygusunu aramak daha isabetli olacaktır.

Bu bağlamda nübüvvet sonrası dönemlerde gerek icâz ve gerekse diğer alanlarda meydana gelen mücadeleleri de bir tür fikir mücadelesi veya farklı dünya görüşlerinin çarpışması şeklinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Dolayısıyla icâz bağlamında değişik zaman ve dönemlerde pek çok âlim tarafından ortaya atılan farklı icâz görüşleri, aslında bu fikir mücadelesinin muhtelif cephelerini yansıtmaktadır. Bu yönüyle ele alınacak olursa, farklı zamanlarda ortaya atılan her bir icâz görüşü, bir taraftan Kur'an'ın saklı kalmış bir güzelliğini ortaya çıkarırken diğer taraftan da inkârcuların Kur'an algısını ifşa etmektedir. Yani hak ile batıl mücadelesinde, batıl olanın, tarih boyunca Kur'an'la hangi cephede ve nasıl savaştığının canlı bir hafızasını icâzu'l-Kur'an meselesi üzerinden izlemek mümkündür.

Kısaca ifade edecek olursak, Kur'an'ın icâzı meselesinin özü ve tarihsel serencamı, hak ile batıl mücadelesidir. Veya tamamen seküler

(dünyevî) olan anlayış ile dünyevîliği uhrevîliğin tarlası olarak gören anlayış arasında sürüp giden bir mücadeledir. Bu da her asır ve dönemde değişik mecralarda vuku bulmuş ve bulmaya devam edecektir. Yoksa Kur'an'ın i'câzı meselesi, tek başına "Kur'an'ın asıl i'câz yönünün ne olduğu?" ya da "öne sürülen i'câz görüşlerinden hangisinin daha doğru veya en doğru olduğu?" şeklinde dar bir mecra hapsedilemez.

Bu bağlamda, biz de bu makalemizde meseleyi bu bakış açısıyla ele alarak, nübüvvet döneminden günümüze kadar, bu meselede öne çıkmış olan görüş ve düşüncelerin bir özetini genel hatlarıyla sunmaya gayret edeceğiz. Burada sunacağımız i'câz görüşleri, bu fikri mücadelenin yansımalarından sadece bir kısmını teşkil etmektedir.

Bu konudaki görüşlere geçmeden önce i'câzla ilgili temel kavram ve terkiplere bakmakta yarar olacaktır.

1. İ'câzu'l-Kur'an Terkîbi

Kur'an'ı Kerim'de hem isim hem de fiil olarak yirmi altı yerde geçen "عجز" kelimesi kullanıldığı baplara göre değişik manalar ifade etmektedir. Mesela: "عَجَزُ يَعْجُزُ عَجْرًا" şeklinde sülâsi bir fiil olarak kullanıldığı zaman, bir şeyi yapmaktan aciz kalmak manasında kullanılır.⁵ "...kardeşimin cesedini örtmekten aciz kaldım!" dedi ve pişmanlığa düşenlerden oldu⁶ mealindeki ayette bu anlamda kullanılmıştır. Bu fiilin ism-i fâili olan "عَاجِزٌ" kelimesi, bir şeyi yapmaya gücü yetmeyen, aciz kimse manasında⁷ olup Türkçede de bu anlamda kullanılmaktadır. Yine bu fiilin mastarı olan "العَجْزُ" kelimesi bir şeyden geri kalmak⁸ veya aciziyet manasına gelir⁹ ve zıt anlamı "kudret" "قُدْرَةٌ" kelimesidir.¹⁰

⁵ Ali b. Hamza el-Kisâi, *Me'âni'l-Kur'an*, Dâru Kubâ, Kâhire, 1998, s. 123-124; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrût, 2011, X, s. 42; el-Kattân, *Mebâbis*, s. 250; Salah Abdulfettâh Hâlidî, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Beyânî ve Delâilu Masdaribî'r-Rabbânî*, Dâru 'Îmâr, 'Umman, 1421/2000, s. 13.

⁶ Mâide, 5/31.

⁷ Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mekâyisul-Luğâ*, Dâru'l-Fikr, ysz., 1399/1979, IV, s. 232-234; ez-Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs*, Mat'abatu'l-Hukûmetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 1385/1965, XV, s. 214.

⁸ İbn Fâris, *Mekâyisul-Luğâ*, IV, s. 232-234; ez-Zebidî, a.g.e., XV, s. 200.

⁹ İbn Fâris, *Mekâyisul-Luğâ*, IV, s. 232-234; Mustafa Müslim, *Mebâbis fî İ'câzî'l-Kur'an*, Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1416/1996, s. 14.

¹⁰ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıbâh*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1404/1984, III, s. 883; Müslim, Mustafa, *Mebâbis fî İ'câzî'l-Kur'an*, Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1416/1996, s. 14.

Bu fiil sülâsî olarak dördüncü baptan “عَجَزَ يُعْجِزُ عَجْزًا” şeklinde kullanıldığı zaman aciziyeti veya zayıflığı arttı manasına gelir.¹¹ Yine bu fiil “عَجَزَ يُعْجِزُ عَجْزًا” olarak sülâsî beşinci baptan geldiğinde: yaşlandı, zayıfladı ve aciz bir hale geldi¹² manasına gelir ve bu fiilin bu baptaki mastarı olan “عَجُوزٌ” kelimesi, yaşlı kadın manasına gelir.¹³ “*Olacak şey değil! ben bir yaşlı bir kadım, kocam da bir ibtiyar iken, ben mi doğuracağım! Doğrusu bu çok şaşılacak bir şey! dedi*”¹⁴ mealindeki ayette bu manada kullanılmıştır.

Bu sülâsî fiilin ifâl babına aktararak elde edilen “إِعْجَازٌ” biçimi, aciz bırakmak¹⁵ veya bir şeyi elden kaçırmak manasına geldiği gibi,¹⁶ kurtulmak, öne geçmek, kazanmak veya galip gelmek gibi manalarda da kullanılır.¹⁷ “*İnkâr edenler, öne geçtiklerini hiç zannetmesinler. Onlar elimizden kurtulamazlar*”¹⁸ mealindeki şu ayette bu anlamda kullanılmıştır.

“وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سِنْقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ”

Keza “عجز” fiilinin ifâl babında olmak üzere ism-i faili olarak gelen “مُعْجِزٌ” kelimesi de Kur'an'ı Kerim'de 12 yerde geçmekte ve ekseriyetle “kaçıp kurtulmak suretiyle aciz bırakan” manasında veya buna yakın manalarda kullanılmıştır.¹⁹ Yine, “عجز” fiilinin mufâ'ale babında olmak üzere “عَاجِزٌ” şeklinde gelen biçimi, ulaşamamak,²⁰ yarışıp öne geçmek veya galip gelmek gibi manalara gelir.²¹ Bu fiilin ismi faili olarak gelen “مَعَاجِزِينَ” kelimesi de Kur'an'ı Kerim'de üç yerde geçmekte-

¹¹ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luğâ*, IV, s. 232-234; Hâlidî, Salah Abdulfettâh, *İcâzu'l-Kur'ânîl-Beyânî ve Delâilu Masdaribi'r-Rabbânî*, Dâru 'İmâr, Umman, 1421/2000, s. 13.

¹² İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luğâ*, IV, s. 232-234; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 13.

¹³ Cevherî, *a.g.e.*, III, s. 884; İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luğâ*, IV, s. 232-234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sadr, Beyrût, 2011, X, s. 44; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴ Hûd, 11/72.

¹⁵ ez-Zebidî, *a.g.e.*, XV, s. 211.

¹⁶ el-Cevherî, *a.g.e.*, III, s. 884; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1398/1978, s. 180.

¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, s. 43; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 15; Muhammed et-Tancı, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi Tefsiri Ğaribi'l-Kur'ânîl-Kerim*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 315.

¹⁸ Enfâl, 8/59.

¹⁹ Ahkâf, 46/32; Tevbe, 9/2; Tevbe, 9/3; En'âm, 6/134; Yûnus, 10/53; Hûd, 11/20; Hûd, 11/33; Nahl, 16/46; Nûr, 24/57; Ankebût, 29/22; Zümer, 39/51; Şûrâ, 42/31.

²⁰ Cevherî, *a.g.e.*, III, s. 884.

²¹ et-Tancı, *a.g.e.*, s. 315.

dir.²²

Görüldüğü üzere “i’câzu’l-Kur’ân” terkîbinde yer alan “i’câz” kelimesi, aciz kalmak, aciz bırakmak vb. manalar etrafında dönüp dolaşmakta ve bir tür “güç yetirememe” durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Kur’ân, gerek lafız gerekse de mana yönüyle benzeri meydana getirilmekten aciz olunan bir söz olarak “Allah kelâmıdır.” İ’câzu’l-Kur’ân, bu manayı ifade etmek üzere kullanılan bir terkîptir.

1.1. İ’câzu’l-Kur’ân’ı Bir İlim Dalı Olarak Tanımlamanın Zorluğu

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bir ilim dalı olarak İ’câzu’l-Kur’ân’ın tanımını yapmak oldukça zordur. İ’câzla ilgili olarak yazılmış olan temel eserlerde, belli bir tanım yapılmaktan ziyade, doğrudan i’câz yönleri nazara verilmiş ya da tehadî ve sarfe gibi i’câzla alakalı temel kavramların tanımı yapılmıştır. Oysa diğer Kur’ân ilimlerinin tanımını yapmakta çok fazla zorlanılmadığını müşahede etmekteyiz. Mesela, “Mekkî-Medenî” kavramlarına bakıldığı zaman, konuyla ilgili hemen her eserde en azından basit düzeyde de olsa bir tanım bulmak mümkündür. İ’câzu’l-Kur’ân’ın tanımlanmasındaki zorluğun sebebini şöyle izah edebiliriz: Kanaatimizce i’câzu’l-Kur’ân kavramı, kavramsal çerçevesi ve sınırları belli olan bir konu olmaktan öte, sınırlarının nerede noktalanacağı belli olmayan bir “olgusal durum” olarak ortaya çıkmış ve bu “olgusal durumun” sınırları her geçen gün daha da genişlemiş ve genişlemeye devam etmektedir.

Meselenin özünde bir tür “fıkrî mücadele” bulunması, bu mücadelenin merkezinde de bizzat Kur’ân’ın kendisinin yer alması ve onun hükümlerinin de kıyamete kadar geçerli kalmasından dolayı bu “olgusal durumun” bir ucu hep açık kalacaktır. Bu durum, i’câzu’l-Kur’ân’ı, kapsam ve sınırları belirlenmiş bir ilim dalı olarak tanımlamayı oldukça güçleştirmektedir. Dolayısıyla i’câzu’l-Kur’ân için yapılmış olan tanımlar, daha çok süregelen bir olgusal durumu ifade etmektedir.

1.2. Bir İlim Dalı Olarak İ’câzu’l-Kur’ân’ın Tanımı

Yukarıda da vurguladığımız gibi bu konuda bir tanım yapmak oldukça zordur. İ’câz ve Kur’ân kelimelerinin bir araya gelerek oluştur-

²² Hâcc, 22/51; Seb’e, 34/5; Seb’e, 34/38.

muş oldukları “i'câzu'l-Kur'ân” terkîbi, Kur'ân'ın benzerinin yapılamamış olması olgusu etrafında teşekkül etmiş bir ilim dalını ifade eder. Bu bağlamda İ'câzu'l-Kur'ân kavramının ıstılah manası, en genel biçimde şöyle yapılmıştır: Kur'ân, sahip olduğu belâgat, fesâhat, nazımın eşsizliği, muhteva zenginliği ve ihtiva ettiği gaybî haberler sebebiyle benzerinin meydana getirilemediği mu'ciz bir kelimedir. Burada zikredilen belâgat, fesâhat ve nazımın eşsizliği ifadeleri, birinci derecede Arap diline vâkıf olan edipleri ilgilendirirken, muhteva zenginliği ve ihtiva ettiği gaybî haberler ifadeleri bütün akl-ı selim ve ilim sahibi insanları ilgilendirmektedir.²³

Yukarıdaki tanım, daha ziyade bir olgusal durumu öne çıkarmakta ve “Ne?” sorusunun cevabı olabilecek net bir “mahiyeti” karşılayamamaktadır. Bu nedenle i'câzu'l-Kur'ân'ı “bir ilim dalı olarak” şu şekilde tanımlamak daha uygun olacaktır diye düşünüyoruz:

İ'câzu'l-Kur'ân: “Yüce Allah tarafından”, “muhatapların kalplerindeki şüphelerin giderilmesi amacıyla” Kur'ân'ın benzerini getirmeleri hususunda, “tehadî ayetleri vasıtasıyla” insanlara meydan okunması ve bunun cevapsız kalmasıyla ortaya çıkan “Kur'ân'ın Allah kelâmı olması” hakikatini ifade eden bir kavramdır. Bu hakikatin anlaşılmasından sonra “İnsanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'ân'ın esas hususiyeti veya hususiyetleri nedir? Onun Allah kelâmı olduğunu bize gösteren ana unsur veya unsurlar nelerdir?” gibi soruların etrafında teşekkül eden bilgi birikimini, sistemli bir şekilde toplayıp analiz eden bir ilim dalıdır.²⁴

Kur'ân'ın, sahip olduğu belâgat, fesâhat, nazımın eşsizliği, muhteva zenginliği ve ihtiva ettiği gaybî haberler sebebiyle benzerinin meydana getirilemediği şeklindeki tanımlarda geçen hususlar, bu ve benzeri sorulara verilen cevaplardan bazılarıdır ve bu cevapların her biri tarih boyunca kabul görmüş, doğru ve isabetli birer görüş olarak telakki edilmiştir. Ancak bu görüşlerin tek başına biri veya hepsi bir-

²³ Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984, I, s. 105; Muhammed Ali es-Sâbüni, *et-Tibyân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1985, s. 93-94; İsmail Karaçam, *En Büyükle Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmi ve Edebî Sırları*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2005, s. 307; Yusuf Şevki Yavuz, İ'câzu'l-Kur'ân, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, s. 403.

²⁴ Bu tanımın sorumluluğu, bu makalenin müellifine aittir. (Dr. Mehmet Emin YURT)

den Kur'ân'ın i'câzını ifade etmeye kâfi değildir. Çünkü hükmü kıyamete kadar baki olan bir kelâmın bünyesinde, “gelecek zamanın akışı içerisinde, bize göstereceği bambaşka i'câz nüvelerinin de ortaya çıkacağına” kuşku yoktur.²⁵

1.3. İ'câzu'l-Kur'ân'ın Amacı ve Önemi

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin amacını şöyle özetleyebiliriz: Kur'ân'ın sahip olduğu her türlü mana ve lafız güzelliğini nazara vermek suretiyle, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu hakikatini ilmî usullerle ortaya koymak, böylece müminlerin inançlarının daha da pekişmesine katkı sağlamak, mümin olmayan kimselerin ise zihinlerindeki şüphe ve tereddütleri izale ederek onları inanmaya teşvik etmektir. Bunun neticesinde de “insanların dünya ve ahiret faydasını temin için nazil olan Kur'ân'ın” nazil olma amacına katkı sunmaktır.

Söz konusu olan “insanın dünya ve ahiret faydası” ve bunun neticesi de insanın huzur ve saadeti olunca, böylesine bir amaca hizmet eden bir ilim dalının büyük bir öneme haiz olduğu aşikârdır.

2. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Tarihsel Süreci

Her ne kadar i'câzu'l-Kur'ân meselesi sahabe ve tabiün devirlerinde bir ilim olarak araştırılmamış olsa da, nübüvvet döneminde Kur'ân'ın mucizeliğinin nasıl anlaşıldığından haberdar olmak lazımdır. Ayrıca, sonraki dönemlerde bu konunun hangi şartlar altında gündeme gelip zamanla bir ilim dalına nasıl dönüştüğünü bilmek gerekmektedir.

2.1. Nübüvvet Döneminde İ'câzu'l-Kur'ân Tasavvuru

Tarih süreci içerisinde Kur'ân'ın mucizevî yönüyle ilgili olarak, onun edebî yönleri ve muhtevası üzerine nice eserler, yazılar ve açıklamalar yapılmıştır ki bunları saymak mümkün değildir. Hal böyle olunca insanın aklına şu soru gelmektedir: *Acaba Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın i'câzı denince akla ne geliyordu ve bu konu nasıl tasavvur ediliyordu?* Bu sorunun cevabını verebilmek için bu hususların nübüvvet döneminde nasıl anlaşıldığına veya algılandığına bakmak gerekmektedir.

Hemen belirtelim ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatta olduğu ve

²⁵ Makalenin müellifi (YURT, Mehmet Emin).

vahyin nazil olmaya devam ettiği dönemde bugün anladığımız mahiyette bir icâzu'l-Kur'ân ilminden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte o dönemin insanları belâgat ve fesâhatte zirveye çıkmış insanlar idi. Kur'ân kendilerine okunduğu zaman onun benzersiz bir kelimeler olduğunu farkındaydılar. Gelen rivayetlere baktığımızda, Kur'ân'ın bu yönü karşısında hem iman edenlerin hem de iman etmeyenlerin hayranlıklarını gizleyemediklerini görüyoruz.

Müslüman olanlar, Kur'ân'ı okuduklarında veya dinlediklerinde, adeta karşı konulmaz bir duygu yoğunluğuna ve heyecan dalgasına kapılmaktaydı. Nitekim Yüce Allah, “*Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Rablerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar, sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısıtıp yumuşar, sükûnet bulur*”²⁶ mealindeki ayette Kur'ân'ın bu yönüne vurgu yaparak, müminler üzerinde bıraktığı derin etkiyi en güzel şekilde ifade etmektedir.

Ayette de belirtildiği üzere Kur'ân'ı okuyan veya dinleyen müminlerin, onu dinlemekten dolayı tüyleri ürpermektedir. Tüylerin ürpermesi de ancak duyguların en son safhaya ulaşmasıyla meydana gelebilecek bir heyecan durumudur. Hz. Ömer'in (r.a.) Tâ-Hâ suresinden etkilenerek iman etmesi,²⁷ daha sonraki hayatında da adalet timsali bir karaktere dönüşmesi herkesçe bilinen bir vaki'dir. Bu durum Kur'ân'ın insan üzerindeki derin ve etkileyici gücünün en çarpıcı örneklerinden birisidir.

Kur'ân'ın müşrikler üzerinde de derin bir etki uyandırdığını gelen rivayetlerden anlamaktayız. Kureyşin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân, Ebû Cehil ve Ahnes b. Şerik bir gece Hz. Peygamber'i (s.a.v.) geceleyin evinde namaz kılarken Kur'ân okuyuşunu dinlemek için gitmişlerdi. Evin dışında, onun sesini duyabilecek bir yerde gizlenmişlerdi. Bunlardan her biri öbür arkadaşlarından habersizdi. Üçü de o gece orada Kur'ân dinleyerek sabahlamışlardı. Hava aydınlanınca dönerken yolda karşılaşmışlar ve birbirlerine sitem edip şöyle demişlerdi: “Bir daha gelmeyelim. Zira halkın aşağı tabakasından bazıları bizi görürse şüpheye düşerler.” Fakat ertesi gece bunlardan her biri yine aynı yere gelip

²⁶ Zümer, 39/23.

²⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1425/2004, I, s. 320-321.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân okuyuşunu dinleyerek geceyi orada geçirmişlerdi. Hava aydınlanınca evlerine dönerken yolda karşılaşmışlar ve birbirlerine bir gün önce söyledikleri şeyleri tekrarlayarak dağılıp gitmişlerdi. Üçüncü gece de aynı durum tekrar edince bu sefer de şöyle demişlerdi: "Bir daha buraya gelmemeye ant içmeden buradan ayrılmayalım." Bir daha oraya gelmemek üzere ant içmişler sonra da dağılıp gitmişlerdi.²⁸

Kur'ân'ın müşrikler üzerinde oluşturduğu etkiye dair gelen rivayetlerden birisi de şudur: Velid b. Muğire, "Allah adaleti, ihsanı ve (mubtaç oldukları şeyleri) yakınlarına vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulmü ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir"²⁹ mealindeki bu ayeti duyduğu zaman şöyle demiştir: "Vallahi, az önce Muhammed'den öyle bir kelâm dinledim ki insan sözü desem değil, cin sözü desem değil! Öyle bir halâveti (tatlılığı), öyle bir talâveti (güzelliği) var ki sormayın! Öyle bir kelâm ki üstü meyveli, altı verimli ve bereketli! O muhakkak üstün gelir, ona üstün gelinemez."³⁰

Kur'ân, sahip olduğu üstün belâgat ve fesâhati ile Velid b. Muğire gibi azılı bir Peygamber düşmanını bile bu derece etkilemiştir. Buna rağmen Velid b. Muğire yine de inadından vazgeçmemiş ve Kur'ân aleyhine çalışmaya devam etmiştir. Yüce Allah, "Biz Kur'ân'ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır"³¹ mealindeki ayette beyan ettiği üzere Kur'ân'ın eşsiz nazmı karşısında bazı müşriklerin sadece küfürleri ziyadeleşmiştir.

2.2. Tehaddî (Kur'ân'ın Meydan Okuması)

Bazı müşrikler, Kur'ân ayetlerinin kaynağını nereye nispet edeceklerini bilememekte, kimisi *bu olsa olsa sibirdir*³² derken, kimisi onu *cinlere ve şeytanlara*³³ nispet etmekte ve kimisi de Hz. Peygamber'i

²⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1425/2004, I, 295.

²⁹ Nahl, 16/90.

³⁰ Muhammed Abdulazîm Zerkânî, *Menâbilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005, II, s. 193; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1985, s. 106.

³¹ İsrâ, 17/82.

³² Müddessir, 74/24.

³³ Tekvîr, 81/25.

(s.a.v.) *delilikle*³⁴ itham etmekteydi. Karşılarında kaynağını nereye dayandıracağını bir türlü kestiremedikleri ilâhi bir kaynak vardı. Bunun ulviyetini ve kutsiyetini sezenler hemen iman ederken, tabiatı bozulmuş olanlar ise bir bocalama içinde sürüklenip gitmekteydi.

Onları, içinde buldukları bu durumdan kurtarıp kalplerindeki şüpheleri gidermek üzere Kur'an tarafından bazı meydan okumaların yapıldığını müşahede etmekteyiz. Kur'an'ın yapmış olduğu bu tehditleri sıradan bir boy ölçüşme olarak değil de rahmet olarak anlamak gerekir. Yapılan tehditler ile Kur'an'ın beşer sözü olmadığı, ilahî bir kelim olduğu gerçeğinin ortaya çıkarılmasının hedeflendiğini, bunun neticesinde de iman etme noktasında tereddüdü olanların, bu tereddütlerinin giderilmesine yardım edilmek istendiğinin bilinmesi gerekir. Dolayısıyla yapılan tehditler, onların kalplerindeki şüphelerin izale edilip imana gelmelerine zemin hazırlamak üzere yapılmıştır.

Kur'an, kendisinin mucize oluşunu Allah'tan başka hiçbir gücün onun bir benzerini gerçekleştiremeyeceğini bildirerek bu hususta inkârcılara meydan okumuştur. Kur'an'ın bu meydan okumalarına *tebaddî* diyoruz. Edebî meydan okuma geleneği Arap toplumundaki şairler ve hatipler arasında, kasideler ve hutbelerle süregelen bir uygulamaydı. Bu edebî yarışma ve münazaraların cereyan ettiği toplanma yerlerinin olduğu da kaynaklarda geçmektedir.³⁵

Tefsir ve belâgat bilginlerinin çoğunluğuna göre ilk inen tehdit ayeti, inkârcılara Kur'an'ın tamamını getirmelerini talep ederek meydan okuyan Tûr suresinin: "*O halde bu iddialarında tutarlı iseler Kur'an gibi bir söz getirsinler bakalım!*"³⁶ ayetidir.³⁷ İnkârcılar buna güç yetiremediler. Bunun üzerine Hûd suresinin: "*Yoksa "Kur'an'ı kendisi uydurmuş" mu diyorlar? De ki: "İddianızda tutarlı iseniz, haydi onunkine benzer on sure getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceği-*

³⁴ Hicr, 15/6.

³⁵ Mustafa Sâdık er-Râfî, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 120.

³⁶ Tûr, 52/34.

³⁷ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Abkâmi'l-Kur'an*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003, I, s. 77; Celâleddin Abdurrahman es-Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006, II, s. 1003; Abbas, Fadl Hasan, *İcâzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1991, s. 31; el-Himsî, Na'im, *Fikretu İcâzi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, s. 21.

niz herkesi de yardımınıza çağırım!”³⁸ ayeti nazil olarak onlardan Kur’ân’ın surelerine benzer on sure getirmeleri istendi. Bunu da yapamayınca Yunûs suresinin: “Yoksa “Onu kendisi uydurmuş” mu diyorklar? De ki: Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sure ortaya koyun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırım”³⁹ ayeti nazil oldu ve bu ayet ile inkârcılardan Kur’ân’ın surelerine benzeyen bir sure getirmeleri istendi. Bunu da yapamadılar. Bunun üzerine Bakara suresinin: “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırım, iddianızda baklı iseniz”⁴⁰ ayeti ile Kur’ân’ın surelerinin benzeri bir sure getirilmesi çağırısı tekrarlandı. Bu çağrı da cevapsız kalınca, son merhalede İsrâ suresinin: “De ki: Yemîn ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur’ân’ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler”⁴¹ ayeti nazil oldu ve bunu asla yapamayacakları ilan edildi. Bu ayet tehdidi bağlamında inen en son ayaettir.⁴²

³⁸ Hûd, 11/13.

³⁹ Yunus, 10/38.

⁴⁰ Bakara, 2/23.

⁴¹ İsrâ, 17/88.

⁴² ez-Zerkeşi, *el-Burbân fî ‘Ulûmîl-Kur’ân*, el-Mektebetü’l-Asriyye, II, s. 59-60; es-Suyutî, *el-İtkân*, II, s. 1003; el-Himsî, *a.g.e.*, s. 20-21; Bazı kaynaklarda İsrâ suresinin Mekki, Bakara suresinin ise Medeni bir sure olduğu geçmektedir. Yukarıda vermiş olduğumuz tehdidi ayetlerinin sıralamasında ise, İsrâ suresinin 88. ayeti, Bakara suresinin 23. ayetinden sonra zikredilmiştir. Bu durum, ilk bakışta bir çelişki gibi görünse de Mekki ve Medeni kavramları etraflıca incelendiğinde, ortada bir çelişkinin olmadığı anlaşılacaktır. Nitekim Mekki ve Medeni kavramlarının tanımı yapılırken, nâzil olan yer veya zaman gibi birbirinden farklı ölçüler esas alınmıştır. Mekki surelerin bünyesinde Medeni ayetler yer alabileceği gibi, aksi bir durum da mümkündür. Örneğin; Bakara suresinin, 281. ayeti haricinde tamamen Medeni, İsrâ suresinin ise, 85. ayeti haricinde tamamen Mekki olduğu ifade edilmiştir. (Bakınız; ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, el-Mektebetü’l-Asriyye, I, s. 135-140; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medbal li Dirâsetil-Kur’ânîl-Kerim*, Mektebetü’s-Sünne, Kâhire, 1992, s. 199-205; el-Kattân, *Mebâbis fî ‘Ulûmîl-Kur’ân*, s. 49-55). Yine bazı kaynaklarda İsrâ suresinin 88. ayetinin Medine’de, Yahudilerle yapılan bir tartışma üzerine nâzil olduğu geçmektedir, bu görüş esas alındığında ise çelişki ortadan kalkmaktadır. (Bakınız; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmî’ul-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Hecr, Kâhire, 1422/2001, XV, s. 75-77). Ayrıca birçok surenin aynı zaman dilimleri içinde nâzil olması da mümkün görülmüştür. Dolayısıyla “şu sure bundan sonra nâzil oldu” sözünden maksat, “şu surenin nüzülü bittikten sonra diğer sure nâzil olmaya başladı” değil, aksine “şu surenin nüzülünün başlangıcı, diğer surenin nüzülünün başlangıcından sonradır” şeklinde anlaşılması daha uygun kabul edilmiştir. (Bakınız; Muhammed

Görülen odur ki Kur'ân'ın insanlara meydan okuması hiç kimse- nin bunları yapmasına en ufak bir dış engel olmadığı bir ortamda ger- çekleşmiştir. Kur'ân, muaraza kapısını inkârcılara kapamamış, aksine ardına kadar açmıştır. Hatta onları teke tek veya toplu olarak nazireye davet etmiş, daha da ileri giderek onları meydana çağırması ve muhtelif şekillerde bu davetini tekrarlamıştır. Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki nübüvvet döneminde i'câzu'l-Kur'ân ilmi her ne kadar bir ilim olarak mevcut olmasa da temel unsurları itibarıyla bir vakıa olarak vardı. Bu da Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) beyân ve i'caz için indirilen bir vahiy olduğunun göstergesidir.⁴³ İslam'ın Arap yarımadasında kısa bir süre içinde yayılıp kabul görmesi, daha sonra da kurumsallaşıp iyice oturması ve hemen akabinde de geniş fetih faaliyetlerinin hızla yaygın- laşmasının temelinde, aslında Kur'ân'ın sahip olduğu bu derin mucizevî etkiler bulunmaktadır.

İslamî fetihlerin hızla yaygınlaşıp genişlemesiyle birlikte farklı dinlerden ve kültürlerden milletler ve kavimler İslam devletinin bünyesine girmiş, değişik gurup ve inançlardan çok sayıda insan İslam dinini kabul etmiştir. Başlangıçta çoğunluğu Araplardan oluşan İslam toplumu artık farklı milletlerden meydana gelen büyük bir ümmet hüviyetine bürünmüştür. İslam toplumunun bünyesinde bulunan de- ğişik inanç ve kültürler mensup çevrelerden, İslam dinine ve onun temel dayanağı olan Kur'ân'a bazı eleştiriler ve saldırılar meydana gelme- ye başlamıştır. Bu eleştiri ve saldırılara gereken cevaplar verilmeye çalışılmış ve bu süreçte Kur'ân değişik yönlerden ele alınmıştır. Böylece yeni ilim dallarının temel esas ve umdeleri peyderpey teşekkül et-meye başlamıştır. İ'câzu'l-Kur'ân ilminin ilk nüvelerini de bu dönemde görmek mümkündür.

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin tarihsel sürecini iki başlık altında ele al-

---

Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, III, s. 144). Kezâ bir ayetin ikinci defa nâzil olması da mümkün görülmüştür (*ez-Zerkeşî, el-Burbân, el-Mektebetu'l-Asriyye*, I, s. 38-39). İsrâ suresi, Hicret'ten takriben bir veya bir buçuk sene gibi kısa bir zaman önce, Bakara suresi ise Hicret'ten hemen sonra nâzil olmaya başlamıştır. (Bakınız; Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*, Bakara ve İsrâ surelerinin giriş kısımları). Sonuç olarak yukarıda verilmiş olan tehadî ayetleri- nin sıralamasında herhangi bir çelişkinin olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴³ Osman Bayraktutan, *Kırâatlerde Tevatür Olgusu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Erzurum, s. 111. (Basılmamış Doktora Tezi)

mak mümkündür. İ'câzu'l-Kur'ân ilminin ortaya çıkış süreci ve sistemleşip bir ilim haline geliş süreci. Şimdi de bu iki süreci ana hatlarıyla ele alalım.

2.3. İ'câzu'l-Kur'ân'ın Bir İlim Olarak Ortaya Çıkışı

İ'câzu'l-Kur'ân kavramının veya bu kavramla ilgili konuların ilk defa ne zaman ve kim tarafından ortaya atıldığını tespit etmek oldukça zordur. Hicrî II. asırda Vasıl b. Atâ'nın (ö.131/748) Kur'ân'ın i'câzının zatî olmayıp, insanların muaraza yapamamasının sebebinin Yüce Allah'ın onların düşünme kabiliyetlerini ellerinden alması sebebiyle ortaya çıktığına dair bir fikir beyan etmesiyle, ilk defa i'câz kavramının kullanıldığı söylenmektedir. Dolayısıyla Vasıl b. Atâ bu düşüncesiyle, Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm'ın (ö.231/845) sarfe teorisine çok önceden zemin hazırlamış olmaktadır.⁴⁴

Keza İshak b. Tâlût ve Nu'mân b. Münzir gibi bazı mülhitler Kur'ân'ın çelişkiler içeren bir kitap olduğunu iddia etmişler, İslâm âlimleri bu iddialar karşısında, önce Kur'ân'ın dil ve edebiyat kurallarına bağlı olarak anlamını ortaya koymaya ve tefsirini yapmaya çalışmışlardır. Vâsıl b. Atâ (ö.131/748) ile Ferrâ'nın (ö.207/822) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserleri ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö.209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı bunlardan bazılarıdır. Kur'ân'ın i'câziyle ilgili görüşlerin bu süreçten sonra yoğunlaşmaya başladığı ifade edilmektedir.⁴⁵

Bu dönemde Kur'ân'ın i'câzi ve mucizeliği, halku'l-Kur'ân meselesi gibi tartışmalı konular ekseninde de ele alınmıştır. Mesela, Mutezileden Hişâm b. Amr el-Fuvatî (ö.218/833) ve 'Abbâd b. Süleyman'a (ö.250/864) göre, arazlardan meydana gelen hiçbir şey Yüce Allah'a delâlet etmeyeceği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetine de delil teşkil etmez. Onlar Kur'ân'ı mahlûk saydıkları için, onu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sıdkına delâlet eden bir mucize olarak görmemişlerdir.⁴⁶ Keza, Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm (ö.231/845), Kur'ân'ın

⁴⁴ Mustafa Müslim, *Mebâbis fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1416/1996, s. 46.

⁴⁵ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîbu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000, II, s. 114-115; Abbas, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, s. 37; Abbas, Fadl Hasan, *el-Belâğa, Funûmubâ ve Efnânumubâ*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, s. 71; el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 50-53; Karaçam, *a.g.e.*, s. 314-315.

⁴⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İbtîlâfü'l-Musallîm*, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût, 1411/1990, I, s. 296.

icâzını, onun muhtevasındaki gaybî haberlere bağlamıştır. Ona göre Kur'an, ancak ihtiva ettiği gaybî haberler yönüyle mu'ciz olabilir. Te'lifine ve nazmına gelince, insanların onun benzerini getirmeleri mümkündür. Şayet Yüce Allah onları engellemiş olmasaydı bunu yapabilirlerdi.⁴⁷ Nazzâm'ın öğrencisi, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız (ö.255/869), hocasının görüşlerini reddederek Kur'an'ın icâzını, benzerinin getirilmesi imkânsız bir dil mucizesi oluşuna bağlamış ve icâzın esasını nazım düşüncesine dayandırmıştır. Câhız, *Nazmu'l-Kur'an* adıyla bir eser yazmış fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁴⁸

Ali b. Raben et-Taberî'ye (ö.247/861) göre Kur'an'ın icâzı: insanların islahını hedef alıp bu hedefi gerçekleştirmesindedir. Bu hedefin tahkikini sağlayan emir ve nehiyeler ile cennet ve cehennem gibi gaybî konuları ihtiva etmesindedir. Yüce Allah'a saygı duymak, anne-babaya hürmet etmek, akrabalarla iyi ilişkiler kurmak, insanları affetmek, ahde vefa göstermek: zina, faiz ve benzeri günahlardan uzak durmak gibi hususlar, dünyevî ve uhrevî hayatın olmazsa olmaz şartlarıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmî olmasına rağmen, bu hususları üstün bir belâgat ve fesâhat üslubu ile anlatan bir Kitap ile gelmiştir. Bunlar, onun nübüvvetinin en büyük delilidir.⁴⁹ Ali b. Raben et-Taberî, "*ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebî Muhammed*" adlı eserinde ilk defa "*âyet*" kelimesini, "*icâz*" manasında kullanan kişidir.⁵⁰ Bu dönemde ismi geçen önemli âlimlerden birisi de Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî'dir (ö.324/935). Eş'arî, Kur'an'ın icâz yönlerinin başında onun nazım bakımından fasîh oluşunu göstermiştir. Eş'arî'ye göre Kur'an'ın

⁴⁷ el-Eş'arî, *Makâlâtul-İslâmiyyîn*, I, s. 296; Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Mektebetu İbn Sînâ, Kâhîre, 1409/1988, s. 129; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, Mektebetu's-Selâm, ysz., ts., I, s. 64; er-Râfî, Mustafa Sâdık, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, s. 102; Abbas, *İcâzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, s. 38-39.

⁴⁸ el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 55-56; Karaçam, *a.g.e.*, s. 315-316.

⁴⁹ Ali b. Raben et-Taberî, *ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebî Muhammed*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1393/1973, s. 98; Ayrıca bakınız; s. 57.

⁵⁰ et-Taberî, *ed-Dîn ve'd-Devle*, s. 65; et-Taberî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) miraç mucizesinden bahsederken "onun ayetlerinden birisi..." diye söze başlamaktadır. Ayrıca et-Taberî eserinin bazı bölümlerinde, yine mucize kelimesi yerine "âyet" kelimesini kullanmaktadır. Bakınız; s. 65, 98, 108, 189; Hâlidî'ye göre ilk defa "âyet" kelimesini icâz manasında kullanan kişi et-Taberî'dir. Bakınız; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 81.

tehaddilerine cevap verilememiş olması onun i'câzının en büyük delilidir. Kur'ân'ın, harfleri en az ve dolayısıyla en kısa suresi olan Kevser suresinin bile benzerinin meydana getirilemeyişi onun i'câzının bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹

Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde İ'câzu'l-Kur'ân ilminin bazı temel kavramları üzerinde önemli tartışmalar yapılmış fakat bu tartışmalar kapsamlı eserlerin ele alındığı sistemli bir hüviyete kavuşmamıştır.

2.4. İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Sistemleşme Merhalesi

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin sistemli hale geldiği bu dönemde çok sayıda isimden bahsetmek mümkündür. Bunlardan özellikle dört önemli âlim öne çıkmaktadır. Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (ö.384/994), Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998), Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö.403/1013) ve Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078). Bu dört isim, genel olarak İ'câzu'l-Kur'ân ilmi literatüründe önemli bir yere sahiptirler.

Rummânî, Kur'ân'ın i'câzı üzerine *en-Nüket fi İ'câz'il-Kur'ân* adında bir eser kaleme almış ve bu eserde i'câza dair görüşlerini ifade etmiştir. Rummânî'ye göre Kur'ân'ın i'câzı yedi vecihten meydana gelmektedir. Bu vecihler de şunlardır:

1. Benzerinin telif edilmesi hususunda herkese meydan okuması.
2. Şiddetli ihtiyaca rağmen Kur'ân'a muaraza yapılamamış olması.
3. Sarfe.
4. Kur'ân'ın belâgati.
5. Gelecekte haber vermesi.
6. Hâriku'l-âdât bir yapıya sahip olması.
7. Diğer peygamberlerin bütün mucizeleriyle mukayese edilebilir olmasıdır.⁵²

⁵¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, s. 12-13; el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 58-59; el-Hımsî, Eş'arî'nin i'câzla ilgili kapsamlı açıklamalar yaptığını fakat onun i'câzla görüşlerinin yer aldığı kitaplarının zayı olduğunu belirtmektedir. İbn Hazm ise, *el-Fasl* isimli eserinde Eş'arî'nin görüşlerini, biraz daha detaylı olarak nakletmektedir. (Bakınız; Ali b. Ahmed ez-Zâhirî el-Endelûsî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ebvâ ve'n-Nibal*, Mektebetu's-Selâm, ysz., ts., III, s. 12-13, thk., Abdurrahman Halife).

⁵² Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câz'il-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, s. 75, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik

Rummanî, belâgati “en güzel lafızlarla mananın kalbe ulaştırılması” diye tanımlayıp onu üst, orta ve alt olmak üzere üç tabakaya ayırır. Kur'an'ın belâgati üst tabakada bulunmaktadır.⁵³ Rummânî, daha sonra belâgatin on kısımdan meydana geldiğini belirtir ve bunları açıklar. Bu kısımlar: İcâz, teşbîh, istiâre, telâûm,⁵⁴ fasılalar, tecânüs, tasrîf, tadmîn, mübâlağa ve hüsnü'l-beyân olarak sıralanır.⁵⁵ Onun eserinin büyük bir kısmını belâgate ayırması ve diğer icâz şekillerini risalenin sonunda kısaca açıklaması Kur'an'ın icâzında en temel unsur olarak belâgati gördüğüne işaret eder. Rummânî, sarfeyi de Kur'an'ın icâz yönlerinden biri olarak görmektedir.⁵⁶

Bu dönemin önemli isimlerinden birisi de Hattâbî'dir. Hattâbî, *Beyânu İcâzi'l-Kur'an* adlı eserinde Kur'an'ın icâzı üzerine derin analizler yapmakta ve âlimlerin bu konuda öne sürdüğü görüşleri ele almaktadır. Bu görüşlerin bir kısmının bazı yönlerden yetersiz veya geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Hattâbî, eserinde ilk önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an'la meydan okuduğunu ve yirmi üç sene süren nübüvvet görevi boyunca bu meydan okumanın arkasında durduğunu vurgulamaktadır. Şayet Kur'an'ın benzeri getirilebilseydi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davasını engellemek için, nice kanların döküldüğü ve akrabalık bağlarının koparıldığı şiddetli savaflara girişilmezdi. Nitekim Kur'an'ın benzerini getirmek o kadar kolay ve mümkün olsaydı, bu denli tehlikeli ve meşakkatli işlere girmeye gerek kalmazdı.⁵⁷ Hattâbî, bu tarihi vakıayı bu şekilde tespit ettikten sonra, Kur'an'ın benzerinin getirilemeyişinin sebebinin, onun hangi özelliğinden kaynaklandığını ele alıp bu hususta öne sürülen görüşleri sırayla ele almaktadır. İlk önce ele aldığı görüş sarfe görüşüdür. Bu görüşü değişik yönlerden ele alıp geçersiz saymakta ve reddetmektedir.⁵⁸ Onun sarfe görüşünün geçersizliği hususunda öne sürdüğü deliller, kendisinden sonra gelen

edilen *Selâsü Resâil fî İcâzi'l-Kur'an* adlı eserin içinde).

⁵³ er-Rummânî, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁵⁴ Kelamın, akıcı ve kolaylıkla telaffuz edilen bir telife sahip olması.

⁵⁵ er-Rummânî, *a.g.e.*, s. 75-109.

⁵⁶ er-Rummânî, *a.g.e.*, s. 109-113.

⁵⁷ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Beyânu İcâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhîre, 1976, s. 21, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik edilen *Selâsü Resâil fî İcâzi'l-Kur'an* adlı eserin içinde).

⁵⁸ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 22-23.

âlimler tarafından da kabul görmüş ve üzerinde önemle durulmuştur.

Hattâbî, daha sonra Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesi yönüyle mu'ciz olması yönündeki görüşleri ele alıp bu görüşün de isabetli olduğunu fakat bazı yönlerden yetersiz kaldığını belirtmektedir. Hattâbî'ye göre, Yüce Allah, "Onun surelerine benzer bir sure getirin"⁵⁹ mealindeki ayette geçtiği üzere, Kur'ân'ın her bir suresinin kendi başına mucize olduğunu beyan buyurmuştur. Bununla birlikte her bir surede gaybî haberler olmadığından dolayı bu i'câz vechi kapsamlı ve kapsayıcı bir vecih sayılmaz. Ama yine de Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir.⁶⁰

Hattâbî, daha önce yapılmış belâgat ve fesâhat tanımlarının Kur'ân'ın kendine has belâgat ve fesâhatinin tanımı için yeterli ve kapsayıcı olmadığını da belirttikten sonra⁶¹ bu hususta kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Ona göre Kur'ân, lafızların güzelliğini, manaların nazmında birleştirmiş ilahî bir kelam olması yönüyle mu'ciz olduğu gibi, kalplere ve gönüllere derin etkisi ve tesirinin olması yönüyle de mu'ciz bir kelamdır. Bununla birlikte Kur'ân Arap dilinin bütün lafızlarını, bu lafızlar içinde de manalara en uygun ve en güzel olanlarını kendine has belâgat örgüsü ve en güzel bir nizam içinde birleştirmek suretiyle ortaya koymuştur.⁶²

Hattâbî, fasîh ve belîğ bir sözün üç kısımdan oluştuğunu ifade eder, bu kısımlar şunlardır:

- 1) Manayı taşıyan lafız
- 2) Lafızla kâim mana
- 3) Bu ikisi arasında irtibatı kuran nazım.⁶³

Bu bağlamda olmak üzere, Kur'ân'ın asıl i'câzı şöyle tahakkuk etmiştir. En fasîh lafızların, en güzel telif nazmı içinde kullanılıp, en sahîh ve doğru manaları ihtiva edecek şekilde nazil olmasıdır. Allah'ın kudretini yücelten tevhîd akidesi, O'nun her türlü eksiklikten uzak olduğunu vurgulayan tenzih anlayışı, Allah'a itaate davet, O'na nasıl

⁵⁹ Bakara, 2/23.

⁶⁰ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁶¹ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁶² el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁶³ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 27.

ibadet edileceğinin yöntem ve metotları, helal ve haram, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, iyi ahlaka yönlendirmek, günahlardan uzaklaştırmak ve geçmiş ümmetlerin durumlarından haber vermek gibi pek çok husus, Kur'an'ın kendine has nazmı içinde en güzel şekilde tanzim edilmiştir.⁶⁴ İşte insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı husus, Kur'an'ın kendine has olan bu tanzim ve tertib biçimidir.⁶⁵ Hattâbî'ye göre bütün bu hususlar Kur'an'ın icâzını oluşturan temel unsurlardır. Hattâbî, bu tespitleriyle daha sonraları Abdülkâhir el-Cürcânî'nin sistemleştireceği nazım düşüncesine de genel hatlarıyla işaret etmiştir.⁶⁶ Bu nazım düşüncesinin mücmel kalan hatları Bakıllânî (ö.403/1013) tarafından biraz daha genişletilip açıklığa kavuşturulduktan sonra, Cürcânî tarafından belli bir sistem dâhilinde ele alınarak son şeklini kazandığını söyleyebiliriz. Son merhalede de nazım düşüncesinin, Fahrüddin Râzî (ö.606/1210) tarafından bütün yönleriyle tatbik edildiğini görmekteyiz.

Bakıllânî, *İcâzu'l-Kur'an* adlı eseriyle bu sahada eser veren önemli âlimlerden biridir. Kendisinden önce, Rummânî ve Hattâbî tarafından icâzu'l-Kur'an'a dair risale mahiyetinde iki eser yazılmış olsa da, bu sahada kapsamlı bir eser veren ilk kişi Bakıllânî'dir.⁶⁷ Ona göre Kur'an'ın icâzı üç ana başlık altında toplanmaktadır:

1) Gaybî haberler ihtiva etmesi. Bu görüş daha önceki dönemlerde de birçok âlim tarafından dile getirilmesine rağmen, Bakıllânî tarafından daha kapsamlı bir biçimde ve delillerle temellendirilerek ele alınmıştır.⁶⁸

2) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmî bir kimse olmasına rağmen, birçok hususu üstün bir belagât ve fesahât üslubu ile anlatan bir kitap ile gelmesi.⁶⁹ Bu görüş daha önce Ali b. Raben et-Taberî tarafından da dile getirilmiş olan bir görüştür.

3) Kur'an'ın benzersiz bir nazma sahip olması yönüyle mu'ciz ol-

⁶⁴ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁶⁵ el-Hattâbî, *a.g.e.*, s. 28.

⁶⁶ Hâlidî, *a.g.e.*, s. 90.

⁶⁷ Hâlidî, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bakıllânî, *İcâzu'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009, s. 48-50.

⁶⁹ Bakıllânî, *a.g.e.*, s. 50-51.

ması. Bâkılânî, Kur'ân'ın nazım hususiyetlerini on ayrı başlık altında ele alıp değerlendirmektedir:

3.1. Kur'ân'ın nazımının ve üslûbunun, gerek şiir ve gerekse de ne-sir olarak bilinen beşer sözlerinden farklı bir yapıda olması.

3.2. Tenâkûzdan uzak olması. Ayrıca Arap edebiyatında belâgat ve güzel üslûp noktasında Kur'ân'la yarışabilecek ölçüde bir eserin olma-ması.

3.3. Kur'ân'ın: hüküm, emir, nehiy, va'd, va'îd ve geçmiş ümmetle-rin kıssâları gibi değişik konular içermesine rağmen, belâgat ve fesâha-tin bütün alanlarında mükemmel olması.

3.4. Belâgat ve fesâhatin her alanında zirvede yer alması.

3.5. Sadece insanların değil, cinlerin de benzerini getirmekten âciz kalması.

3.6. Arapların kullanmış olduğu bast ve iktisar, cem' ve tefrîk, isti-tiâre ve tasrîh, hakikat ve mecaz gibi bazı söz sanatlarını kullanma noktasında dahi alışılmışın dışında mükemmel olması.

3.7. Lafız ve mana uyumunun en üst seviyede olması.

3.8. En parlak ve ilgi çekici lafızları ihtiva etmesi.

3.9. Surelerin başında gelen hurûf-u mukatta'â harflerinin taşıdığı incelikler.

3.10. Kur'ân'ın anlaşılmasının son derece kolay olması.⁷⁰

Kısaca Kur'ân'daki nazım güzelliği, hem bütününde hem tek tek her bir lafzında mevcut olup üslûbu, fesâhati, verdiği bilgilerin kolay anlaşılması, gayba dair haberleri ve mülhitleri susturan delilleri onun erişilmez üstünlüğünü meydana getirir.⁷¹ Bâkılânî, Kur'ân'ın nazmı ve üslûbu üzerine yaptığı bu açıklamalar ile daha önce Hattâbî tarafından dile getirilen bu düşünceyi, biraz daha açıp anlaşılır hale getirmiş ve bunun bir sistem haline getirilmesi noktasında Cürçânî'ye öncülük etmiştir diyebiliriz.

Abdülkâhir el-Cürçânî, kendisinden sonra gelenler üzerinde derin

⁷⁰ Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 51-70.

⁷¹ el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 73.

etkiler bırakması yönüyle üzerinde önemle durulması gereken bir âlimdir. Cürcânî'nin belâgat ve i'câzu'l-Kur'ân konularıyla ilgili olarak üç eserinden söz edebiliriz, bunlar *er-Risâletu's-Şâfiye*,⁷² *Esrâru'l-Belâğa*,⁷³ ve *Delâilu'l-İ'câz*⁷⁴ adlı eserleridir. Cürcânî, *er-Risâletu's-Şâfiye* adlı eserinde özellikle tehaddî ve muaraza gibi i'câzu'l-Kur'ân konusuyla ilgili hususlarda geniş açıklamalar yapıp İmru'l-Kays, Züheyr, Nâbiğa, Alkame ve Haris gibi bazı Arap şairlerin şiirlerinden de örnekler verdikten sonra,⁷⁵ Kur'ân'a muâraza yapılamamasının sebebini onun kendine has nazmına bağlamaktadır.⁷⁶ Cürcânî, bu eserinde nazım düşüncesinin temel dayanaklarını genel hatlarıyla belirledikten sonra, *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde nazım düşüncesini daha detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde i'câzu'l-Kur'ân konusuyla yakından ilgili olan birçok belâgat kavramını ele almaktadır: Kinâye, istiâre ve temsil, takdîm ve te'hîr, hazf, haber ve haberin çeşitleri,⁷⁷ hâl, fasl ve vasl, atıf konusu, lafız kavramı ve nazım düşüncesi ile ilgili bazı açıklamalar,⁷⁸ mecâz, kasr ve ihtisâs, nazım ve tertîb fikrine yönelik bazı şüphelerin giderilmesi bölümü, lafız ve mana konusu,⁷⁹ nazım teorisi ve bunun temellendirilmesi.⁸⁰ Cürcânî bu konuları nazım teorisi çerçevesinde ele alarak belli bir disiplin altında toplamaktadır. Onun bu husustaki nihâî görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: Nazım, her kelimenin kendisine uygun bir konumda bulunacak şekilde kelimelerin cümle içerisinde güzelce dizilmesidir. Bu da ancak nahiv ve belâgat ilminin bütün kural ve gereklerine tam manasıyla uyularak gerçekleş-

⁷² Ebû Bekir Abdulkâhîr b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *er-Risâletu's-Şâfiye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, s. 21, (Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zağlûl tarafından tahkik edilen *Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserin içinde); Ebû Bekir Abdulkâhîr b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *er-Risâletu's-Şâfiye*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût, 1418/1998, (Şerh Eden; Muhammed Ömer Bâhâzık)

⁷³ Ebû Bekir Abdulkâhîr b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1991.

⁷⁴ Ebû Bekir Abdulkâhîr b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 2004.

⁷⁵ el-Cürcânî, *er-Risâletu's-Şâfiye*, s. 117-133.

⁷⁶ el-Cürcânî, *er-Risâletu's-Şâfiye*, s. 133-134.

⁷⁷ el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 70-195.

⁷⁸ el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 199-291.

⁷⁹ el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 293-365.

⁸⁰ el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 373-406.

bilir. Nazım teorisinde lafız manaya tabidir. Manalar zihnimizde dizildiği için konuşma esnasında lafızlar peşi sıra dizilirler. Nazım teorisini sistemleştiren Cürcânî'ye göre, Kur'ân'ın en önemli i'câz yönü kendine has nazmı ve te'lîfidir. Cürcanî'ye göre dilde lafızdan çok mâna önemlidir.⁸¹

Bu dönemde i'câzu'l-Kur'ân ilmine önemli katkılarda bulunan başka önemli şahsiyetler de bulunmaktadır. Ebû Hilâl el-Askerî'ye (ö.400/1009) göre Kur'ân'ın i'câzı onun belagâtindedir.⁸²

Şerîf er-Râdî'ye (ö.406/1015) göre Kur'ân'ın i'câzı, belâgatinde ve fesâhatindedir. Râdî, *Telbîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın mecâz ve istiârelerindeki fesâhat incelikleri üzerinde önemle durmuştur.⁸³

Yine bu dönemin önde gelen Mutezilî âlimlerinden Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024), *el-Muğnî* adlı eserinin XVI. cildini i'câzu'l-Kur'ân konusuna ayırmış ve i'câzla ilgili pek çok konuyu işlemiştir.⁸⁴ Ona göre Kur'ân'ın i'câzı, tek tek her lafızda değil lafız ve mananın güzellik ve uyumundadır. Kâdî Abdulcebbâr'a göre bir sözün güzel oluşu yalnız nazım veya yalnız mana ile gerçekleşmez. Ona göre Kur'ân'ın erişilmez i'câz yönü lafzın fesâhatı ve mananın güzelliğindedir. Ona göre Kur'ân'ın en temel i'câz yönü fesâhatindedir.⁸⁵

İbn Hazm el-Endelüsî'ye (ö.456/1064) göre Kur'ân'ın i'câzı, insanların onun benzerini getirmekten alıkonulmuş olmasındadır. Yine İbn Hazm'a göre Kur'ân'ın belâgati mahlûkatın belâgati türünden değildir. Onun belâgati tamamen kendine özgüdür. Kur'ân, yapısı itibariyle

⁸¹ el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 391-394.

⁸² Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askerî, *Kitâbu's-Smâ'ateyn, el-Kitabe ve's-Şi'r*, Dârü İhyâi'l-Kutubi'l-Arabîyye, ysz., 1371/1952, s. 1-2.

⁸³ eş-Şerîf er-Râdî, *Telbîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân*, Alemu'l-Kutub, ysz., 1406/1986, s. 14,17, 89, 272.

⁸⁴ Bakınız; Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr el-Esedâbâdî el-Kâdî, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, ysz., ts., s. XVI; tehaddî konusu, XVI, s. 214; muaraza, XVI, s. 250; taazzur kavramı, XVI, s. 264; i'câz vecihleri, XVI, s. 316; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diğer mucizeleri, XVI, s. 407.

⁸⁵ Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr el-Esedâbâdî el-Kâdî, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, ysz., ts., XVI, s. 197-198; Bakınız; Faig Ahmazada, *Kâdî Abdulcebbâr'a Göre İ'câzu'l-Kur'ân*, AÜ., SBE., Ankara, 2010, (Doktora Tezi); Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kelâmcılar İle İslam Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Roller*, ATAÜ, İFD, Erzurum, 1990, Sayı; 9, s. 228-230.

beşer kelâmından farklı bir yapıda olduğu için, insanlara özgü olan belâğatin üstünde, altında veya onunla eşit seviyede de değildir. Ona göre, bu şekilde yapılan tanımlamalar uygun ve isabetli değildir.⁸⁶

Yine bu dönemin önemli simalarından olan İbn Sinân el-Hafâcî'ye (ö.466/1073) göre Kur'an'ın icâzı fesâhatinde ve belâğatinde dir.⁸⁷ Hafâcî'nin sarfeyi de bir icâz yönü olarak gördüğü söylenmektedir.⁸⁸

Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre ise Kur'an, dinî ve dünyevî bütün ilimleri ihtiva etmesi yönüyle mu'ciz bir kelimadır. Ona göre bütün ilimler Yüce Allah'ın fiil ve sıfatlarına dâhildir. Kur'an'da ise O'nun zat, sıfat ve fiillerinin şerhi ve açıklaması bulunmaktadır. Nihayeti olmayan bu ilimlerin hepsine Kur'an'da birtakım işaretler ve remizler vardır.⁸⁹ Gazzâlî, bu yaklaşımla ilmî tefsir metodunun da önünü açmıştır.⁹⁰

Hicrî VI. ve VII. asırlarda çok önemli âlimler karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle iki isim biraz daha öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî (ö.538/1144), diğeri de Fahrüddin er-Râzî'dir. Bu iki âlim, kendilerinden önceki âlimlerin ilmî birikimlerini, kendi eserlerinde uygulamaya koymakla şöhret bulmuşlardır. Zemaşerî, icâzu'l-Kur'an konusunda müstakil bir eser kaleme almamıştır. Fakat belâgat ile ilgili olarak "*Esâsu'l-Belâğa*" isminde bir kitabı bulunmaktadır.⁹¹ Zemaşerî, Kur'an'ın belâgat ve dil inceliklerini "*Keşşâf*" isimli tefsirinde ele alarak bu noktada mükemmel örnekler ortaya koymuştur.⁹² Zemaşerî: Ali b. Raben et-Taberî ile başlayan, Rummânî ile ilk temelleri atılan, Kadî Abdulcebbar ile daha da belirginleşip, Cürçânî ile iskeleti tamamlanan

⁸⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, III, s. 12; er-Râfî, Mustafa Sâdık, *Târîbu Âdâbil-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000, II, s. 117; el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁸⁷ Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982, s. 14-15 ayrıca s. 58-59;

⁸⁸ Bakınız; el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁸⁹ Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1394/1974, I, s. 822, (trc., Ahmed Serdaroglu).

⁹⁰ el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 99.

⁹¹ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.

⁹² ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, Mektebetu'l-'Abikân, Riyâd, 1418/1998, I, s. 217-225; I, s. 368-373; III, s. 550-553; Müslim, *Mebâbis*, s. 54.

belâgat ilminin kural ve kaidelerini bütün yönleri ile tatbik eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³

Râzî ise, ilk defa Câhız tarafından dile getirilen, Vâsîti ve Rummânî gibi âlimler tarafından kısmen ele alındıktan sonra, Hattâbî tarafından ilk temelleri atılan, Bakillânî tarafından biraz daha belirgin bir hale getirilen ve son tahlilde Cürçânî tarafından iskeleti tamamlanan *nazım* düşüncesini, bütün yönleri ile tefsirine uygulayan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun i'câzu'l-Kur'ân'la alakalı fikirlerini, *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Îcâz* adlı eseri ile *Mefâtibu'l-Gayb* adlı tefsirinden öğrenmekteyiz. *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eseri, aslında Abdulkâhir el-Cürçânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* ile *Delâilu'l-Îcâz* adlı eserlerinin bir birleşimi ve özetidir. Bununla birlikte Râzî bu iki eseri mükemmel bir şekilde cem' edip, diğer âlimlerin bazı görüşlerini de ekleyip tamamlamak suretiyle kendisine mal etmeyi başarmıştır.⁹⁴ *Nihâyetu'l-Îcâz* adlı eserini fesâhat, belâgat ve nazım konuları üzerine bina etmiş, tefsirinde ise, *Nihâyetu'l-Îcâz*'da ele almadığı gaybî haberler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsiyeti, Kur'ân'ın parça parça nazil olması ve Kur'ân'daki yeminlerin i'câza delâleti gibi konuları ekleyerek kendi i'câz düşüncesini daha da olgunlaştırmıştır.

İbn Atiyye'ye (ö.541/1147) göre Kur'ân'ın i'câzı onun nazmında, tertibinde ve manalarının belâgatinde olmakla birlikte, muhatapları asıl aciz bırakan husus, Kur'ân'ın kendine has telifidir.⁹⁵

Kâdî İyâz'a (ö.544/1149) göre Kur'ân'ın i'câzı dört noktada toplanmaktadır:

- a) Te'lifinin güzelliği⁹⁶
- b) Benzersiz bir nazma sahip olması
- c) Geleceğe dair gaybî haberler ihtiva etmesi
- d) Geçmiş ümmetlere ait gaybî haberler içermesi.⁹⁷

⁹³ İsmail Cerrahoğlu, *Fabrüddin er-Râzî ve Tefsiri*, ATAÜ, İİFD, Ankara, 1977, Sayı; 2, s. 50.

⁹⁴ Hacımüftüoğlu, *a.g.e.*, s. 233-237.

⁹⁵ Muhammed Abdulkhak b. Gâlib el-Endelusî İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422/2001, I, s. 106.

⁹⁶ Kâdî İyâz, *Şerhu's-Şifâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2001, I, s. 547.

⁹⁷ Kâdî İyâz, *Şerhu's-Şifâ*, I, s. 560-571.

Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî'ye (ö.626/1229) göre Kur'ân'ın icâzı onun belâgatinde ve fesâhatindedir.⁹⁸ Sekkâkî, aynı zamanda belâgat ilmine yapmış olduğu katkılarıyla bilinmektedir. O, Cürçânî ve Zemahşerî'nin mezhebini takip ederek belâgati beyân, bedî ve me'âni olarak kısımlara ayırmış ve belâgat ilmini bugünkü bilinen şekline kavuşturmuştur.⁹⁹

Kurtubî'ye (ö.671/1273) göre ise, Kur'ân on ayrı bakımdan mucize-
dir. Kurtubî, tefsirinin mukaddimesinde bunları şöyle sıralamaktadır:

- 1) Nazım
- 2) Üslûp
- 3) Cezâlet
- 4) Her bir kelime ve harfin yerli yerinde kullanılması
- 5) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmî olması
- 6) Vaatler yönüyle Kur'ân'ın mucize olması, yani Yüce Allah'ın Kur'ân'da vermiş olduğu bütün vaatlerini gerçekleştirmiş olması
- 7) Gaybî haberler ihtiva etmesi
- 8) Kur'ân'ın teşri'î yönden mucize olması
- 9) Çokluğu itibariyle bir insandan sadır olması mümkün olmayan engin ve sonsuz hikmetler içermesi
- 10) Kur'ân'ın zahiriyle ve batınıyla hiçbir tenâkuz ve çelişki taşımadan tam bir uyum ve münasebet içinde olmasıdır.¹⁰⁰

Abdülkerîm ez-Zemlekânî (ö.727/1325), *el-Burbânu'l-Kâşif an İcâzül-Kur'ân* adlı önemli eseriyle tanınmaktadır. Kur'ân'ın icâzını nazmında ve te'lifinde görmektedir.¹⁰¹

⁹⁸ Ebû Yaküb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâbu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 417; Sekkâkî, Hûd suresinin "Ey yer suyunu yut ve sen ey gök suyunu tut! diye emir buyruldu. Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cudi üzerinde yerleşti ve "Kabrolsun o zalimler!" denildi" ayetini, belâgat ve fesâhat yönünden detaylı bir şekilde ele almakta ve bu ayeti Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatine örnek olarak göstermektedir. Onun icâzla ilgili görüşlerini yansıtmaya açısından bu örnek önem arz etmektedir. Bakınız; Sekkâkî, *Miftâbu'l-Ulûm*, s. 417-422.

⁹⁹ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa, Funûnubâ ve Efnânuhâ (İlmu'l-Me'ânî)*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, 74-75; el-Hımsî, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹⁰⁰ el-Kurtubî, *el-Câmî*, I, s. 73-75.

¹⁰¹ Kemâleddîn Abdolvâhid b. Abdülkerîm ez-Zemlekânî, *el-Burbânu'l-Kâşif an İcâzül-Kur'ân*, Matba'atu'l-Anî, Bağdât, 1394/1974, s. 53.

Bedreddin ez-Zerkeşi (ö.794/1392), *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabında kendisinden önce bu konuda çaba gösteren âlimlerin görüşlerini derleyip Kur'ân'ın yeni i'câz yönlerinin ortaya çıkarılması noktasında keşif kapısını açık bırakmıştır.¹⁰²

Yahya b. Hamza el-Alevî'ye (ö.745/1345) göre Kur'ân'ın i'câzı, lafızlarındaki fesâhat, manalarındaki belâgat ve kendine has nazmındadır.¹⁰³

Celâleddin es-Suyûtî (ö.911/1505), Kur'ân'ın i'câz bahislerini *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde ele almış, ayrıca bu konuya dair *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* isimli müstakil bir eser yazıp *el-İtkân* isimli eserinde işlediği konuları *Mu'teraku'l-Akrân* adlı eserinde müstakil birer i'câz vechine dönüştürmüştür.¹⁰⁴

2.5. Günümüzde İ'câzu'l-Kur'ân Çalışmaları

Son birkaç asrı incelediğimiz zaman hem İslam coğrafyasına hem de İslam'ın temel umdesi niteliğindeki Kur'ân'a, geçmiş asırlardakilerden daha fazla amelî ve fikrî saldırıların vuku bulduğunu müşahade etmekteyiz. Bu mücadelelerin en şiddetli yansımalarının, i'câzu'l-Kur'ân sahasında cereyan ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Nitekim fikrî mücadele, fiili mücadeleden önce gelir. Taraflar, öncelikle birbirlerinin fikrî, manevî ve toplumsal dinamiklerinin temel esas ve argümanlarını zihinlerde mağlup edip etkisiz kılmayı hedefler. Zihnî planda meydana gelen bir yenilgiden sonra, fiili mücadelede mağlubiyet adeta kaçınılmazdır. Çünkü fikrî ve zihnî plandaki bir mağlubiyet duygusu, kişiyi her türlü fiiliyata sevk eden motive edici bütün manevî saiklerini pasifize eder.

İslam toplumunun maddi ve manevî temel dinamiklerinin esas dayanağı Kur'ân'dır. Bu temel dayanağın her hangi bir şekilde yıpratılması, aşındırılması ve zayıflatılmasının olası bütün neticelerini, bizat İslam toplumunun sosyal, siyasal, ekonomik vb. gibi bütün alanla-

¹⁰² Burhaneddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1427/2006, II, s. 70.

¹⁰³ Yahya b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâz*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1423/2002, III, s. 224-225.

¹⁰⁴ es-Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, I, s. 43-366.

rında fiili olarak görmek mümkündür. Bundan dolayı, İslam'ı ve Müslümanları kendilerine rakip veya düşman olarak görenler, evvela onun esas umdesi olan Kur'an'ı hedef almışlardır.

İlginç olan hususlardan birisi de şudur ki, nüzül döneminden günümüze kadar Kur'an'ı hedef alan bütün inkârcı kesimler, adeta söz-birliği etmişçesine, "Kur'an'ın Allah kelâmı olamayacağı, onun bir beşer sözü olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ait olabileceği" iddiasını bir şekilde gündeme getirmişlerdir. Bu durum günümüzde de aynen devam etmektedir. Ancak şu var ki, bu mücadelenin yansımaları son birkaç asırda hakikaten şiddetli olmuş, mücadele şiddetli olunca da Kur'an cephesinde mücadele eden kahramanlar da o denli esaslı eserler ortaya koymuşlardır. Bu açıdan, son birkaç asırlık dönemde, i'câzu'l-Kur'an sahasında ortaya konulan eserler, hem sayı hem de nitelik yönünden büyük bir önem taşımaktadır.

Bu alanda ortaya koydukları eserleriyle öne çıkan bazı isimler şunlardır. Mustafa Sadık er-Rafî,¹⁰⁵ Tantâvî Cevherî,¹⁰⁶ Mustafa Müslim,¹⁰⁷ Muhammed Abdullah Drâz,¹⁰⁸ Seyyid Kutub,¹⁰⁹ Aişe Abdurrahmân Binti Şatî,¹¹⁰ Salah Abdulfettâh Hâlidî,¹¹¹ Muhammed Mütvellî Şa'râvî,¹¹² Muhammed Abdulazîm Zerkânî,¹¹³ Malik Binnebi,¹¹⁴ Na'im el-Hımsî¹¹⁵ ve Bediüzzaman Saîd en-Nursî.¹¹⁶

Bu dönemin i'câzu'l-Kur'an düşüncesine katkıda bulunan en

¹⁰⁵ Mustafa Sâdik er-Râfî, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.

¹⁰⁶ Tantâvî Cevherî, *el-Kur'an ve'l-Ulûmu'l-Asriyye*, Mustafa el-Bâzî, Kâhire, 1371/1951.

¹⁰⁷ Mustafa Müslim, *Mebâbis fî İcâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1996.

¹⁰⁸ Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebe'u'l-Azim*, Dâru's-Sekâfe, Katar, 1975.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-Fenni fî'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1993.

¹¹⁰ Aişe Abdurrahman Bintu's-Şatî, *el-İcâzu'l-Beyânî li'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1971.

¹¹¹ Salah Abdulfettâh Hâlidî, *İcâzu'l-Kur'ânî'l-Beyânî ve Delâilu Masdaribî'r-Rabbânî*, Dâru 'Îmâr, 'Umman, 2000.

¹¹² Muhammed Mütvellî Şa'râvî, *Mu'cizetu'l-Kur'an*, Daru't-Turasi'l-İslamî, Kahire, 1989.

¹¹³ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâbilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1426/2005.

¹¹⁴ Malik Binnebi, *Kur'an'ı Kerîm Mucizesi (ez-Zâbiratu'l-Kur'âniyye)*, TDVY, Ankara, 1991, (trc.; Ergun Göze).

¹¹⁵ Na'im el-Hımsî, *Fikratu İcâzi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1980.

¹¹⁶ Bediüzzaman Saîd Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezâmmil-İcâz*, Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007.

önemli isimlerden biri şüphesiz Saîd Nursî'dir (ö.1960). *İşârâtü'l-İcâz fî Mezâmmi'l-İcâz*¹¹⁷ adında çok özlü ve faydalı bir eser ortaya koyan Nursî, Kur'an'ın mucizevî yönlerini, sadece bu eserinde ele almakla yetinmemiş, geniş kapsamlı külliyatının muhtelif kısımlarında da icâzül-Kur'an'a özel bölümler ayırmıştır. Bu bölümlerden en önemlisi *Sözler* adlı eserinin¹¹⁸ 25. Sözüdür. Nursî, eserinin bu bölümünde Kur'an'ın icâzını geniş bir şekilde ele alarak, Kur'an'ın beşer üstü bir kelim oluşunu örnekleriyle ortaya koymuştur. *Mektûbât* adlı eserinde de icâzla alakalı bir bölüm açmıştır.¹¹⁹ Çağımızın âlimlerinden Seyyid Kutub da icâz konusu üzerinde önemle durmuştur. Kutub'a göre Kur'an'ın icâzı onun üstün üslûp ve ifade eşsizliğinde olup,¹²⁰ ihtiva ettiği mana ve nizamın harikuladeliği göz önünde tutulursa, Kur'an'daki icâz hiçbir şeyle kıyas edilemez ölçüdedir.¹²¹

Muhammed Abdullah Drâz'ın *en-Nebeu'l-Azîm* adlı eseri, Kur'an'ın nazmı ve bütünlüğü üzerine yazılmış dikkate değer bir eserdir. Ayrıca Malik Binnebi'nin *ez-Zâhiratu'l-Kur'âniyye*¹²² adlı eseri de Ali b. Raben et-Taberî ile başlayıp Bâkullânî ile devam eden geleneğin son halkasını teşkil etmektedir. Malik Binnebi bu eserinde, Kur'an'ın muhtevasına ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsına odaklanmıştır. Kur'an'ın beşer sözü olamayacağını, bu iki nokta üzerinde yoğunlaşarak şüphe götürmez bir şekilde ispat etmiştir. Mustafa Müslim'in *Mebâhis fî İcâzül-Kur'an* adlı eseri, Mustafa Sadık er-Rafî'nin *İcâzül-Kur'an ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye* adlı eseri ile Salah Abdulfettâh Hâlidî'nin *İcâzül-Kur'ânî'l-Beyânî ve Delâilü Masdarihî'r-Rabbânî* adlı eseri, bu alanda yapılmış önemli çalışmalarındadır.

Sonuç

Bu hususta daha pek çok isimden bahsetmemiz mümkündür. Esa-

¹¹⁷ Saîd Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezâmmi'l-İcâz*, Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007, (Tahk: Molla Musâ el-Celâlî); Bu eser yakın zamanda Şadi Eren tarafından tercüme edilip dipnotlarla da gerekli açıklamalar eklenmiştir. Bakınız; Nursî, Bediüzzaman Saîd, *İşârâtü'l-İcâz*, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2011, (trc.: Şadi Eren).

¹¹⁸ Saîd Nursî, *Sözler* (25. Söz), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 327-426.

¹¹⁹ Saîd Nursî, *el-Mektûbât* (26. *Mektup*, I. *Mebbas*), Sözler Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 398-409, (Arapça Baskısı).

¹²⁰ Seyyid Kutub, *fî Zülâlî'l-Kur'an*, Hikmet Yayınları, İstanbul, ts., IX, s. 47.

¹²¹ Kutub, *a.g.e.*, IX, s. 374.

¹²² Ergun Göze tarafından *Kur'an'ı Kerîm Mucizesi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

sen bu şekilde kapsamlı bir konuyu bir makalede ele almak da mümkün değildir. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, Kur'an'ın icâzı konusu, bizzat Yüce Allah tarafından, muhatapların kalplerindeki şüphelerin giderilmesi maksadıyla, Kur'an'ın benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıyla gündeme gelmiş ve bunun cevapsız kalmasıyla da "Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu" hakikati, daha nübüvvet döneminde anlaşılmıştır. Ancak hak ile batıl arasındaki bu mücadele, orada noktalanmamış, her asırda muhtelif biçimlerde cephelerini değiştirerek, farklı mecralarda akıp gelmiştir. Kur'an'ın hükümleri bâkî olduğundan, bu mücadelenin kıyamete kadar bir nihayet bulmayacağı anlaşılmaktadır. Tarih boyunca bu konuyla ilgili olarak pek çok açıklama yapılmış ve çok sayıda icâz vecihlerinden bahsedilmiş ve bahsedilmeye devam edilecektir. Çünkü hükmü kıyamete kadar baki olan bir kelâmın bünyesinde, gelecek zamanın akışı içerisinde, bize göstereceği nice icâz nüvelerinin ortaya çıkacağında kuşku yoktur.

Kaynaklar

- Abbas, Fadl Hasan, *İcâzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1991.
- Abbas, Fadl Hasan, *el-Belâğa, Funûnubâ ve Efnânubâ*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997.
- Abdülbâkî, Muhammed Fûâd, *Mu'cemu'l -Müfembres li-Elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1364/1945.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah, *Kitâbu's-Smâ'ateyn, el-Kitâbe ve's-Şîr*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ysz., 1371/1952.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *İcâzu'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar (Mucize, Kerâmet, Sibir)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, (trc.: Adil Bebek).
- Bayraktutan, Osman, *Kırâatlerde Tevatür Olgusu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Erzurum, s. 111. (Basılmamış Doktora Tezi)
- Bin Nebi, Mâlik, *Kur'an'ı Kerîm Mucizesi (ez-Zâbiratu'l-Kur'âniyye)*, TDVY, Ankara, 1991, (trc.: Ergun Göze).
- Bintu's-Şati', Aişe Abdurrahman, *el-İcâzu'l-Beyanî li'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif,

- Kâhire, 1971.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân vet't-Tebyîn*, Mektebetu'l-Hancı, Kâhire, 1418/1998.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıbâh*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1404/1984.
- el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, *Delâilu'l-İcâz*, Mektebetu'l-Hancı, Kâhire, 2004.
- el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, *er-Risâletü's-Şâfiye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, Kâhire, 1976, (*Selâsü Resâil fî İcâzi'l-Kur'an* adlı eserin içinde).
- el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, *Şerhu Risâleti's-Şâfiye*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût, 1418/1998, (Şerh Eden: Muhammed Ömer Bâhâzık).
- el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, *Esrâru'l-Belâğâ*, Dâru'l-Medenî, Kâhire, 1412/1991.
- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mübim Mesaj Kur'an (en-Nebeu'l-'Azîm)*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006, (trc.: Suat Yıldırım).
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İbtılâfu'l-Musallîn*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1411/1990.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983.
- el-Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1394/1974, (trc., Ahmed Serdaroğlu).
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelâmcılar İle İslam Felsefecilerinin Belâgat ve İcâz İlimlerinin Gelişmesinde Roller*, ATAÜ, İFD, Sayı: 9, Erzurum, 1990.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fabreddîn er-Râzî'nin Belâgat ve İcâz Teorisi (İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fabreddîn er-Râzî)*, İsam Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Hafâcî, Muhammed b. Sa'îd b. Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1402/1982.
- Hâlidî, Salah Abdulfettâh, *İcâzu'l-Kur'âni'l-Beyâni ve Delâilu Masdaribir-Rabbânî*, Dâru 'İmâr, Umman, 1421/2000.

- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Beyânu İcâzî'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (*Selâsü Resâil fî İcâzî'l-Kur'an* adlı eserin içinde).
- el-Himsî, Na'îm, *Fikretü İcâzî'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- Işık, Kemal, *Nazzâm ve Düşünceleri*, İslam İlimleri Ens., Dergisi, III. Sayı, Ankara, 1977.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed ez-Zâhirî el-Endelûsî, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nibal*, Mektebetu's-Selâm, ysz., ts.,
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1425/2004.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sadr, Beyrût, 2011.
- el-İsfehânî, er-Râğîb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâzî, ysz., ts.
- Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize Kur'an-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2005.
- el-Kisâî, Ali b. Hamza, *Me'âni'l-Kur'an*, Dâru Kubâ, Kâhire, 1998, (Thk: İsa Şehhâte).
- Nursî, Said, *el-Mektûbât (26. Mektup, I. Mebbas)*, Sözlere Neşriyat, İstanbul, 2006, (Arapçaya trc.: İhsan Kasım es-Sâlihî).
- Nursî, Said, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezânni'l-İcâz*, Dâru'z-Zehrâ, İstanbul, 2007, (Tahk: Molla Musâ el-Celâlî).
- Nursî, Said, *İşârâtü'l-İcâz*, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2011, (trc.: Şadi Eren).
- Nursî, Said, *Sözlere*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1998.
- er-Râfî, Mustafa Sâdık, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâğetu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Nibâyetü'l-İcâz fî Dirâyetü'l-İcâz*, Dâru Sâder, Beyrût, 1424/2004, (Tahk: Nasrullah Hacimüftüoğlu).

- er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fî İcâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1976, (*Selâsü Resâil fî İcâzi'l-Kur'an* adlı eserin içinde).
- es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâbu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Fabreddîn er-Râzî, DİA*, TDV, İstanbul, 1995.
- İcâzu'l-Kur'an, *DİA*, TDV, İstanbul, 2000.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1998.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983.
- ez-Zebidî, Muhammed Murtaşâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs*, Mat'abatu'l-Hukûmetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 1385/1965.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'an ve İrâbub*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1408/1988.
- ez-Zemlekânî, Kemâleddîn Abdulvâhid b. Abdulkerîm, *el-Burbânu'l-Kâşif 'an İcâzi'l-Kur'an*, Matba'atu'l-Anî, Bağdâd, 1394/1974.
- el-Mucîd fî İcâzi'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Kâhire, 1410/1989.
- ez-Zerkeşi, Burhaneddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1427/2006.
- ez-Zerkeşi, Burhaneddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru't-Turâs, el-Kâhire, 1404/1984.